

נמצא כי המברך נר חנוכה כפשוטו ואינו מתבונן צורת הדברים כנ"ל, מה ישיב לשלחו דבר, הרי זה כמו שבא השליח שנמסר בידו הסימן למזכרת מיד שולחו, ויאמר לו עשיתי פקודתך, ושמרתי על הקשר, חומר ולא צורתו — מה פנים יש בו? — אשרי מי ששומר החומר בצורתו, וזה תכלית המוסר!

... והנה הא דחייב למכור כסותו (— כדי להדליק נר חנוכה), אינו מפורש בגמרא, רק הרמב"ם ז"ל הוציא זאת מד' כוסות בפסח, דהיינו נמי פרסומי ניסא. ואילו לא היה לנגד עיניו הסימן שמסרו לנו החכמים פרסום הנס, לא היה מעלה על דעתו הלכה זו, אבל יען כי הזכיר בהדלקתו כל הנסים שנעשו אז נגד עיניו, ונזכר מזה, הלא זה ממש יציאת מצרים, הנסים הגלויים להפליא, איך אפשר שחשמונאי ובניו ינצחו עריצים גבורים רבים מאד, וגם תעבדון את הא' על ההר הזה כמו במצרים, נתקיים גם כן אז בהנס שנעשה בהשמן... ונראה גלוי כי לפני הרמז"ל עמד הנס הנמסר לידו כנגד עיניו, להכיר הדבר כמו חי, כי זה יציאת מצרים ממש, על כן העלה הלכה מד' כוסות, שחייב למכור כסותו על הדלקת נר חנוכה כמו על ד' כוסות... (מתוך חכמה ומוסר ח"א ט).
עוד על דברי הרמב"ם — ע' בשו"ת אבני נזר או"ח תקא.

'אמר רב הונא... הזהיר בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין' — מצינו שנתקיים זאת ברב הונא עצמו; במסכת מגילה (כו:): מסופר על רב הונא שמישכן את אזורו בעבור קידוש היום, ומצינו (בברכות ה: וע' בתענית כ:): שהיו לו ארבע מאות חביות יין. ('נפש חיה' לר"ר מרגליות או"ח ערב, ט).
ע"ע: שבט מוסר מ יא-יג.

'דביתהו דרב יוסף הות מאחרה ומדלקת לה, אמר לה רב יוסף: תניא, לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מלמד שעמוד ענין משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן' — לא נסתפק רב יוסף בעיקר הטעם, שאסור לאחר שמא תחולל השבת ושמצוה להוסיף על קדושתה, אלא הסביר לה במדרש יפה ומובן אף לעמי הארץ שאין לאחר. ומכאן יש ללמוד לכל כיוצא בזה, כאשר באים להוכיח להמון העם, יש לקרב את תורת ה' אל לבם. (עפ"י עלה יונה עמ' תח, ע"ש).
ראה עוד כענין הזה ברש"י להלן ל: ד"ה מוטב; 'לקט שיחות מוסר' לגרא"י שר, ח"ב עמ' שג.

דף כד

'מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון... איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה במוספין...' — מבעיות אלו וכיוצא בהן נראה שתקוני הברכות לא באו לשלמותן עד אחר חתימת התלמוד. וכן משמע בהרבה מקומות במסכת ברכות ועוד. (ריעב"ץ).
ע' למשל ברכות לג: 'הוא דנחית קמיה דר' חנינא, אמר הא-ל הגבור...'. וע"ש לד. 'מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני רבי אליעזר...'. ואולי זו כוונת אמרם (שם מג.) 'עיינן בבברכת מזונא קאמר לך' — להסדיר לעצמו הנוסח. וכן מצאנו רבות שנחלקו ודנו בגמרא על נוסחאות הברכות.

'שני וחמשי ושני של תעניות ומעמדות ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בשומע תפלה' — רש"י הביא מתשובת הגאונים שאין אנו רגילים להזכיר 'עננו' בערבית, ואפילו בשחרית, שמא יארע לו אונס ויטעום, ונמצא שקרן בתפלתו. מלבד הש"ך שמוזכר בשחרית, כי אי אפשר שלא יתענה אחד מן הצבור. וכן הוא מנהג האשכנזים עתה. ואילו הר"ן הביא בשם התוס' לחלוק (עתוס' תענית יא:), שגם אם יארע לו כן, אינו שקרן בתפלתו, כי באותה שעה אכן היה בתענית. עוד תמה הר"ש, כיצד יכלו הגאונים לחדש גזרה אחר שסתם רב אשי הש"ס. ומהרש"א כתב לפי שבדורות אחרונים ירדה חולשה בעולם, לפיכך חששו יותר שמא לא יגמור תעניתו. וכבר כתב כן הרשב"א בתשובה (ח"א קמב). וכתב עוד שנהגו העם בשחרית להזכיר אבל לא בערבית. וכן הוא מנהג ספרד לומר 'עננו' בתפלת שחרית. ומנהג בני תימן לומר 'עננו' גם בתפילת ערבית של ליל התענית, כעיקר דינא דגמרא וכמה ראשונים. (ע' רי"ף ורא"ש תענית יג; שו"ת הריטב"א סב; או"ח תקסה, ג).

'יום טוב שחל להיות בשבת, המפטיר בנביא במנחה בשבת אין צריך להזכיר של יום טוב...' — ונשאלה שאלה מלפני רבינו האי ז"ל על הא דאמר רב מתנא יום טוב שחל להיות בשבת המפטיר בנביא במנחה אין צריך להזכיר של יום טוב, דשמעת מינה דאיכא נביא בשבת במנחה, ובמסכת מגילה תנן בשבת במנחה קורין שלשה ואין מפטירין בנביא — קשיא אהדדי? והשיב, כי מקומות יש ומנהגות חלוקות הן, ועדיין יש בפרס ומדי ובשאר מקומות הפטרות ידועות בשבת במנחה לכל השנה כולה. אלו דברי הגאון ז"ל. ואתה למד מהם שזה שהגיהו חכמי הארץ הזאת במקצת הספרים 'יום הכפורים שחל להיות בשבת' — טעות הוא, ומשום דקשיא להו 'יום טוב' שבשו הספרים והגיהו יום הכפורים, וה' הטוב יכפר בעדם' (המאור. ומובא גם בר"ן מגילה כא). עוד בענין מנהג זה, כוחו וסמכותו — ראה במובא בספר 'מנהגי ישראל' ח"א פרק ב.

(ע"ב) ... שאילמלא שבת אין שליה צבור יורד ערבית ביום טוב. הכי השתא?! התם בדין הוא דאפילו בשבת נמי לא צריך, ורבנן הוא דתקוני משום סכנה, אבל הכא... — פרש"י, ברכת מעין שבע נתקנה בשבתות בלבד ולא בלילי חול, לפי שבחול עסוקין העם במלאכתם והיו מתפללים ערבית בביתם ולא בבתי הכנסת, אבל לילי שבת באים לבית הכנסת, ולפי שבת כנסיות שלהם לא היו בישוב, חשו חכמים לאנשים שאינם ממהרים לבוא ושוהים לאחר תפלה, לכך האריכו תפילת הצבור, כדי שיהיה ליחיד פנאי לגמור תפלתו, ולא יישארו יחידים בבית הכנסת. ומבואר בגמרא כאן, שגם בלילי יום-טוב לא תקנו ברכה זו. והטעם הוא לפי שגם אז לא היו באים לבית הכנסת, כי היו טרודים במלאכת אוכל נפש. (שו"ע הגר"ו רסט, יד). נראה לפרש דבריו, דוקא בערב שבת הקדימו אנשים לכלות מלאכתם מבעוד יום הרבה, להכין כל צרכי השבת, אבל בערב יום טוב, הואיל ואפשר להכין מבערב, לכך לא הקדימו ביאתם מעבודתם). טעם אחר: בערב יום טוב לא היו מתאחרים לבוא לבית הכנסת, כי ההכנות מבעוד יום פחותות משל שבת, שהרי צרכי אוכל נפש אפשר להשאירן ללילה, לאחר תפלת ערבית. (עפ"י מאור ישראל). ובפירוש רבנו יהונתן מובא טעם אחר לכך שלא תקנו ביום טוב — כי אין המזיקים מצויים בישוב אלא בימי רביעיות ובלילי שבתות, ולא בשאר לילות — לפיכך לא תקנו אלא בליל שבת. (וטעם הסכנה בימים אלו — נראה, לפי שאין הבריות מצויות בחוץ. [ו'רביעיות' פרשו ימי רביעת גשמים]. וצריך לומר שביליל יום טוב היו מצויים אנשים בחוץ יותר מלילי שבת, אם משום שאין יו"ט יום מנוחה גמורה, אם משום שאנשים באים מעבודתם מאוחר, כאמור, ולכך לא תקנו ברכה מעין שבע בלילי ימים טובים).

טעם נוסף: ביום טוב יכול לילך ואבוקה בידו, ואז אין לחוש לסכנה, לא כן בשבת. (עפ"י מחזור ויטרי עמ' פג — מובא במגדים חדשים. והביא שם טעם נוסף ממדרש (בתי מדרשות ח"ב עמ' פד): 'למה אומרים ברוך מגן אברהם בלילי שבתות ואין אומרים אותו בימים טובים — מפני המתאחרים שמא יראו הלסטים ויקחו לבושיהם, מפני שהם יודעין בלילי שבתות ואינן יודעין בלילי ימים טובים').

כתבו הפוסקים (טשו"ע רסח, י) שבמנין אקראי, כגון בבית חתנים ואבלים, לא שייך טעם התקנה, ולכך אין אומרים בו ברכת מעין שבע. [וכתב המגן-אברהם בשם הרדב"ו: במקום שנוהגים לאמרה — אין למחות בידם. אבל הפרי-מגדים מפקפק בזה, שהרי זה ספק ברכה לבטלה. מובא במשנ"ב שם סקכ"ה. והגר"ז בשו"ע הביא דברי המג"א להלכה, שאין למחות בידם, כיון שלא נזכר דבר זה בגמרא ובדברי הגאונים]. ואף על פי שעכשיו שבת כנסיות שלנו הגם בישוב ולא שייך טעם מזיקין, אלא שתקנת חכמים לא בטלה אף על פי שבטל טעמה, ומכל מקום כשאין שם מנין קבוע לא תקנו בו חכמים מעולם. (עפ"י שו"ת רשב"ש נג; ט"ז שם).

שבת שלאחר יום טוב — אומרים ברכת מעין שבע, שהרי טעם סכנת מזיקים שייך גם בזה, כי גם בימים טובים היו מצויים עם בשדות (לשמירה וכדו') המאחרים לבוא לבית הכנסת. (עפ"י שו"ת הריב"ש — לד; שו"ת רשב"ש שצח). ואולם בליל פסח שחל להיות בשבת — אין אומרים, לפי שהוא לילה המשומר מן המזיקים. (שם; או"ח תפו. וכתבו הראשונים טעמים נוספים: שבער פסח כל אדם בביתו לאחר חצות היום, כי העבודה בשדה אסורה. ועוד, שבליילה זה ממחרים ככל האפשר כדי להקדים את הסדר מפני התינוקות. ועוד, שבלאו הכי מתאחרים בבית הכנסת לפי המנהג לקרוא ההלל). ואולם יש קהלות שאינם משנים מכל השנה ונוהגים לאמרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת.

(טעמים אפשריים נוספים לברכת מעין שבע — ע' בשו"ת הריב"ש לד, מ; אגרות משה או"ח ח"ד סג, ד — עפ"י הירושלמי).

*

שאלה שהצגתי לכבוד הרבנים שיחיו:

לא הבנתי מה שאמרו (בשבת כד: וברש"י) שלכך תקנו ברכה מעין שבע בלילי שבת, משום המאחרים לבוא לבית הכנסת, שלא יסתכנו — והלא תוספת ברכה זו כמעט רגע כמימרה, וכיצד הועילו חכמים בתקנה זו.

ולוא שאיני כדאי אמינא לדייק לשון הגמרא (שם) 'יו"ט שחל להיות בשבת שלוח צבור היורד לפני התיבה... שאילמלא שבת אין ש"צ יורד ערבית ביו"ט', ולא אמרו 'אין ש"צ אומר מעין שבע' — מזה יש לדייק שבכל לילה לא היה יורד הש"ץ לפני התיבה כלל אלא כל הצבור התפללו, ואחד מהם (במקומו) היה פורס על שמע ואומר הקדיש, ורק בשבת היו מורידים ש"צ לפני התיבה, שהרי תקנו תפלת חזרה, וממילא נתארכה התפלה זמן משמעותי מבכל הלילות, בשל הורדת הש"ץ והארכתו בנעימות (ובפיוטים?) וכדו'. ילמדנו רבנו האם השערה זו יש לה בסיס אם לאו.

תשובת הגר"מ מאזוז שליט"א:

'דברי כת"ר ודיוקן נכונים מאד. ויש להוסיף שממירא זו רבא אמרה, ואזיל לטעמיה (בברכות כו:): שתפלת ערבית רשות. וכן נפסקה הלכה אלא דהאידינא נהוג עלמא לשווייה כחובה כמ"ש הרי"ף

בברכות שם. וא"כ כיון שתפלת ערבית היתה רשות לא היה ש"צ יורד לפני התיבה כלל, אלא המתפלל מתפלל, ומי שאינו יודע אינו מתפלל, חוץ מליל שבת שיורד ש"צ מפני סכנת מזיקין והיו מאריכים בתפילה קצת (ומזה יצאה סברת האומרים שתפלת ערבית בשבת חובה, ואין הלכה כן ואכמ"ל).

ומכל מקום יש לבדוק אם נמצא ביסוס לזה בפיוטים קדמונים או במפרשי התפלות הקדמונים'.

תשובת הגר"י קאפח זצ"ל:

כב' מצמצם את הברכה מעין שבע לרגע 'כמימריה' ומתוך הצמצום באה וצמחה הבעיה. למעשה הרי בכל יום ירדו רבים לפני התיבה, ורק היום כולם מסיימים בבת אחת כי השבת מגבילה אותם ולכן חששו ליחידים, אגב בירושלמי סובר שהבבלים אומרים ברכה זו משום קדוש ערב שבת נתקנה'.

[יש להוסיף בענין זה שמתשובת רש"י בסוף ספר הפרדס יש לדקדק קצת שהיו נוהגים להאריך בברכה זו כדי ליתן שהות ליחיד לגמור תפילתו].

*

'אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב... מאי טעמא לפי שאין שורפין קדשים ביום טוב' — מכאן יש לשמוע שזמן הדלקת נר ביום טוב הוא בלילה ולא דוקא מבעוד יום, שאילו היה צריך להדליק מבעוד יום, מה טעם יש לאסור בשמן שריפה, והלא אינו עושה כלום ביום טוב. אמנם הרבנית אשת הסמ"ע קראה תגר על אותן נשים המדליקות בליל יום טוב, ואמרה שיש להדליק מבעוד יום. (ע' בהקדמת בנה לטור י"ד). אכן נראה שאין עליה קושיא מסוגיתנו, כי היא הולכת לשיטתה, שביום טוב יש לברך קודם ההדלקה, ואם כן הרי כבר קיבלה עליה תוספת יום טוב בשעה שברכה על הנר, ושוב אין לה להדליק בשמן שריפה אף קודם שתחשך. (עפ"י חתם סופר). ויש להעיר הלא להרבה פוסקים אין קבלת שבת או יום טוב תלויה בהדלקת נרות כלל, וגם לדעת בה"ג נראה שהקבלה תלויה בהדלקה ולא בברכה, ואם כן לפי זה חוורת ההוכחה מן הגמרא, שההדלקה נעשית בלילה ולא מבעוד יום. ועוד, הלא בהמשך הגמרא מבואר שיש כאן 'עשה' ולא תעשה, ואילו בזמן התוספת שמקבל עליו מבעוד יום, אין שם אלא 'עשה' לבד. הלכך נראה שהמנהג שנהגו להדליק בליל יום טוב ולא מבעוד יום — בדין יסודו. (עפ"י מאור ישראל. עוד בענין זמן הדלקת הנר ביום טוב — שו"ת פרי יצחק ח"א ו; שמירת שבת כהלכתה מד, ב. ויש להעיר שמדברי המאור והרמב"ן בסוגיא משמע לכאורה שאפשר להדליק בין מבעוד יום בין משחשכה).

'לבדו — ולא מילה שלא בזמנה' — מה שצריך לימוד מן הכתוב שמילה שלא בזמנה, וכן שרפת קדשים, אינה דוחה יום טוב — והלא מצוות אלו אין זמנן קבוע, ואפשר לקיימן למחר, ואם כן כיון שממתין לצורך יום-טוב, אינו נחשב כעובר על המצוה, ומדוע היה עולה על הדעת שידחו יום טוב?

יש לתרץ ולומר זיל לאידך גיסא, כיון שמלאכת מצוה מותרת ביום טוב — אין כאן חילול יום טוב, [וכמו קרבנות הבאים בשבת], וכיון שכן אין ראוי להמתין כלל במצוה, ואין זה נחשב 'אפשר לקיים שניהם'. (עפ"י חזון איש — סוף נגעים. וכתב שם כלל במצוות שאין קבוע להן זמן, שנראה שלצורך מצוה או משום

הפסד ממון וכדו', אם ממתין מלקיימם אינו עובר בעשה. ואולם אם מתעכב בלא טעם אפשר שעובר ב'עשה'. אך אפשר שכל שדעתו לקיימה לאחר זמן — אינו עובר. יש להעיר שכבר דנו ראשונים ואחרונים בכל כיוצא בזה — האם עשה דוחה לא-תעשה כל שאפשר לקיים את העשה לאחר זמן ללא דחיית הלאו — ע"ע ברמב"ן ורשב"א כאן; רשב"א ביצה ה: תוס' יבמות ה: בנין ציון לט; זכר יצחק לא (ב); קהלות יעקב יבמות ה; דבר שמואל פסחים סח: שעורי ר' שמואל — ב"ב ג: אות עג).

*

בכל הסוגיא (דפים כא — כד) מוזכר נר חנוכה בלשון נקבה — 'כבתה אין זקוק לה', 'להשתמש לאורה', 'מצוה להניחה...' ועוד. ואילו נר של שבת ברוב-ככל המקומות בש"ס מופיע בלשון זכר. ואמנם מצאנו כמה פעמים נר של שבת בלשון נקבה, אך לכשנדקדק בגרסאות ובכתבי יד נראה שהגרסה הנכונה היא לשון זכר.

וכבר כתבו התוס' בכמה מקומות ש'נר' (ועוד כיו"ב) בלשון חכמים, פעמים בא בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה, ובלשון המקרא לעולם הוא לשון זכר. אלא שלאור האמור אנו רואים שחילקו חכמים בין נר חנוכה לנר שבת.

ונראה הסבר לחילוק זה; נר חנוכה בא לרוב בסמיכות, שהרי אינו כשאר נרות הנועדים לשימוש ולאורה, וכל מהותו בא בגלל החנוכה ואין לנו רשות להשתמש בו, ולכן ה'סומך' — חנוכה — הוא עיקר, וגורר אחריו את ה'נסמך' להיות לשון נקבה כמותו. [כעין שמצינו פעמים 'ספר תורה' בלשון נקבה, כי תורה עיקר. ועוד כיוצא בזה]. ואולם נר של שבת היינו נר רגיל, הנועד להאיר, אלא שהודלק לכבוד השבת. ולכך איננו סמוך לשבת, שהרי ברכתו לכל הדעות 'להדליק נר של שבת', שלא כנר חנוכה שכתבו הרבה אחרונים לברך 'נר חנוכה'. וגם הסוברים לומר 'של' כתבו להסמיך למלה אחת — 'שלחנוכה' (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם', עמ' י).

וראה בהגהות ריעב"ץ כאן ולעיל כג. ויש להעיר מלהלן קכ: נר שע"ג טבלא מנער את הטבלא והיא נופלת, ואם כבתה כבתה'.

דף כה

הערות וצינונים

'הא בחול שפיר דמי, מאי טעמא? אמר רב: כשם שמצוה לשרוף הקדשים שנטמאו כך מצוה לשרוף את התרומה שנטמאת ואמרה תורה בשעת ביעורה תיהני ממנה. היכן אמרה תורה...' — כבר עמדו המפרשים לשם מה הובאו דברי רב 'כשם שמצוה לשרוף...' והלא השאלה לא היתה אלא על התרומה מן התרומה, ועל כך לא הביא רב שום מקור. וע' רשב"א; שפת אמת; חדש האביב. ולפום ריהטא נראה שהביאו את מימרא דרב, כי מדבריו למדנו שיש לימוד כלשהו מן הכתוב שמותר ליהנות מתרומה טמאה בשריפתה, וכפי שפרשו אחר כך האמוראים. ואגב זה הובאו דבריו במלואם, שיש מצוה לשרוף תרומה טמאה כמו קדשים, הגם שלא עסקנו בשאלה זו.